

Wojciech Marcin CZERSKI 

ORCID: 0000-0002-3951-5752. Dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Pedagogiki i Psychologii UMCS, Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej, ul. Narutowicza 12, 20-004 Lublin; e-mail: wojciech.czerski@poczta.umcs.lublin.pl

TEST CRAAP – PRZYKŁAD NARZĘDZIA DO WALKI Z DEZINFORMACJĄ

TEST CRAAP – AN EXAMPLE OF A TOOL FOR PREVENTING DISINFORMATION

Słowa kluczowe: dezinformacja, społeczeństwo informacyjne, fake news, CRAAP.

Keywords: disinformation, information society, fake news, CRAAP.

Streszczenie

Artykuł porusza tematykę dezinformacji w przestrzeni informacyjnej. Na wstępie dokonana została charakterystyka samego pojęcia „dezinformacja” oraz przedstawiono jej typy. Zaprezentowane zostały również zasady walki z tym niekorzystnym zjawiskiem, ze szczególnym uwzględnieniem testu CRAAP. Test ten z powodzeniem może być stosowany na różnych etapach edukacji w celu zaprezentowania uczniom, na co powinni zwracać uwagę przeszukując zasoby sieci internet.

Abstract

The article focuses on disinformation in the information space. At the beginning of the article, the term “disinformation” was characterised and its types were presented. Also presented are the principles of combating this negative phenomenon, with particular emphasis on the CRAAP test. This test can be successfully used at various stages of education in order to present to students what they should pay attention to while searching the Internet resources.

Wstęp

Nie od dziś wiadomo, że w społeczeństwie informacyjnym dla sprawnego funkcjonowania niezbędny jest dostęp do rzetelnej i sprawdzonej informacji. To na jej podstawie podejmowane są często kluczowe decyzje związane z funkcyj-

nowaniem państwa, instytucji/firmy, a nawet poszczególnych obywateli. Z tego też względu każdy człowiek nieustannie dąży do zaspokojenia tak zwanej potrzeby informacyjnej¹. Naprzeciw tej potrzebie wyszły między innymi media społecznościowe. To za ich sprawą tradycyjne media straciły na znaczeniu. Wszystko za sprawą możliwości jakie dają social media, czyli kreowanie komunikatów przez użytkowników, dzięki czemu nie są oni już tylko biernymi ich odbiorcami².

Rozwój nowoczesnych technologii mobilnych z jednej strony doprowadził „do radykalnej zmiany wielu zachowań społecznych, wśród których można wskazać przykładowo spędzanie wolnego czasu, naukę i pracę”³. Z drugiej strony doprowadził do powstania natłoku informacji docierających do odbiorców, efektem czego jest narażenie na zmanipulowanie bądź też pozyskanie nieprawdziwych informacji.

Ł. Wala zwraca również uwagę, że obecnie „mamy do czynienia z komercjalizacją praktycznie każdego aspektu naszego życia”⁴. Wykorzystują to zarówno media, jak i nieuczciwi ludzie, chcący zyskać finansowo na przykład na klikaniu przez nas na fałszywe bądź zmanipulowane posty w mediach społecznościowych. A. Kopciuch zwraca również uwagę na to, że „fałszywe wiadomości są obecnie nieodłącznym elementem środowiska informacyjnego. (...) Uważamy, że to co widzimy i słyszymy musi być prawdziwe, zwłaszcza jeżeli jest to przedstawiane przez innych uczestników środowiska informacyjnego”⁵. Podobnego zdania jest M. Bochenek, który uważa, że „użytkownicy internetu nie radzą sobie z tą komunikacją, która do nich płynie. Łatwo nimi manipulować, dotyczy to kwestii wyborczych, zakupowych i innych. Istnieje wiara w słowo pisane, czy też słowo, które pojawia się w jakichś mediach”⁶.

Najpopularniejszymi sposobami manipulacji informacją, z którymi mamy do czynienia to pseudoinformacje, dezinformacja, parainformacje⁷, czy też *fake*

¹ Por. M. Kęsy, *Zjawiska chaosu informacyjnego i manipulacji w ujęciu praktyk czytelnich współczesnego społeczeństwa*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, t. 9, nr 2, s. 207.

² R. Babraj, *Dezinformacja w dobie cyfrowej rewolucji*, <https://cyberpolicy.nask.pl/dezinformacja-w-dobie-cyfrowej-rewolucji> (dostęp: 5.04.2021 r.).

³ K. Borawska-Kalbarczyk, *W cyfrowym świecie (dez)informacji – od manipulacji do wiedzy i mądrości*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, t. 592(7), s. 3.

⁴ Ł. Wala, *Dezinformacja społeczeństwa realizowana przez media internetowe a jej społeczna akceptacja*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym” 2015, t. 18, nr 1, s. 116.

⁵ A. Kopciuch, *Deepfake jako nowa broń w walce informacyjnej*, <https://www.cybsecurity.org/pl/deepfake-jako-nowa-bron-w-walce-informacyjnej/> (dostęp: 5.04.2021 r.).

⁶ Według badań NASK połowa Polaków styka się z dezinformacją w sieci, https://polskie-radio24.pl/art1222_2305411 (dostęp: 6.04.2021 r.).

⁷ W. Babik, *O manipulowaniu informacją w prywatnej i publicznej przestrzeni informacyjnej* [w:] *Człowiek, media, edukacja*, red. E. Musiał, I. Pulak, Katedra Technologii i Mediów Edukacyjnych. Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków 2011, s. 14.

news⁸. Tego rodzaju działania mogą mieć poważne konsekwencje. Mogą być wykorzystywane, i często są, do prowadzenia tzw. *wojny hybrydowej*, ale również do wprowadzania np. klientów w błąd, tak aby kupowali ten bądź inny produkt.

Dezinformacja – ujęcie teoretyczne

Jednym z poważniejszych wyzwań współczesnej przestrzeni cyfrowej jest zjawisko dezinformacji, które adresowane jest „nie tylko na poziomie pojedynczych państw, ale także organizacji i instytucji międzynarodowych”⁹. Dotyka ono również przeciętnego „Kowalskiego”. Czym zatem jest *dezinformacja*?

Według *Słownika języka polskiego* to nic innego jak „wprowadzenie w błąd przez podanie fałszywych informacji”¹⁰. Na Wikipedii przeczytać można, że pojęcie to definiowane jest jako „zamierzona i konsekwentna formuła przekazu informacji (w tym fałszywych lub zmanipulowanych) i fabrykowanie takiego przekazu poprzez tworzenie różnego rodzaju fałszywych dokumentów organizacji, itd., które wprowadzają w błąd (powodują powstanie obrazu świata niezgodnego z rzeczywistością) i wywołują określone efekty”¹¹.

Według V. Volkoffa, jednego z najczęściej cytowanych teoretyków z dziedziny dezinformacji, pojęcie to rozumiane jest w węższym i szerszym kontekście. W pierwszym z nich termin dezinformacja mieści się „w połowie drogi między wprowadzeniem w błąd a wpływaniem. (...) W szerszym tego słowa znaczeniu dezinformacja obejmuje także techniki wpływania”¹².

T. Kacała uważa, że „ogólnie rozumiana dezinformacja odnosi się do pewnego rodzaju informacji będącej jednakże jej przeciwieństwem, informacją fałszywą, kłamliwą lub rzekomą, która wprowadza w błąd odbiorcę”¹³. K. Basaj postrzega dezinformację „jako zaawansowaną formułę przekazu, którego celem jest wywołanie u odbiorcy poglądu, decyzji, działania lub jego braku, w zgodzie z założeniem ośrodka, który planował proces wprowadzenia odbiorcy w błąd”¹⁴.

⁸ P. Korotusz, A. Kocimska-Zych, *Fake News – postrzeganie wiarygodności informacji w internecie* [w:] *Informacja w przestrzeni publicznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2018.

⁹ R. Babraj, *Dezinformacja w dobie cyfrowej rewolucji...*

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, red. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 136.

¹¹ *Dezinformacja* [w:] *Wikipedia, wolna encyklopedia*, 2021.

¹² V. Volkoff, *Dezinformacja oręż wojny*, Delikon, Warszawa 1991, s. 8.

¹³ T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, t. 24, nr 2, s. 51.

¹⁴ K. Basaj, *Dezinformacja – czyli sztuka manipulacji*, <https://www.cybsecurity.org/pl/dezinformacja-czyli-sztuka-manipulacji/> (dostęp: 6.04.2021 r.).

M. Świerczek zwraca uwagę na to, że dezinformacja jest głównie domeną służb specjalnych i rozumieć ją należy przede wszystkim jako „proces wpływania na zachowanie podmiotu dezinformowanego przez zniekształcanie postrzegania przez niego rzeczywistości, prowadzące ofiarę dezinformacji do podejmowania działań zgodnych z obrazem zdeformowanym, a zarazem odpowiadających interesom podmiotu dezinformującego”¹⁵.

Z dotychczasowych rozważań nad definicją pojęcia dezinformacja na pierwszy plan wysuwa się fakt, że są to przede wszystkim nieprawdziwe, zmanipulowane informacje, które mają przynieść korzyści podmiotowi dezinformującemu, którym może być instytucja, służby, a nawet państwa. Nie do końca jest to prawda, ponieważ nie zawsze musi się ona wiązać z fałszowaniem lub fabrykowaniem treści. Dezinformacja może również przedstawiać pierwotną informację w taki sposób, że uwypukla się jej pewien fragment zmieniając jej znaczenie, które nie było zamierzone w pierwowzorze. Dodanie komentarza do prezentowanej informacji także całkowicie zmieni jej wydźwięk, a jednocześnie jej odbiór¹⁶. Zdaniem P. Kmieciaka takie „celowe zakłócanie procesu komunikacji wiąże się zarówno z ryzykiem deformacji samej informacji, jak i z manipulacją kontekstu, co w konsekwencji może wpłynąć na świadomość odbiorców”¹⁷. M. Wrzosek natomiast twierdzi, że dezinformacja może wystąpić również „w sposób niezamierzony jako błąd w rozumieniu treści informacyjnej lub jej zniekształcenia”¹⁸.

Przeprowadzona analiza definicji pojęcia „dezinformacja” wykazała, że nie ma jednego podejścia do tego zjawiska. Nie ma również jednej wyczerpującej definicji. Wskazywać to może na niejednorodność samego zjawiska. Jest tak chociażby ze względu na to, iż dezinformacja nie jest nowym wytworem, jednak w ostatnim czasie znacząco przybrało na sile¹⁹.

Warto tu również ukazać cechy, jakie spełniają zmanipulowane informacje. Wśród nich S. Juszczyk wymienia podawanie informacji (a) nieprawdziwych, (b) nieważnych lub małoważnych, (c) bardzo ważnych, ale pokazywanych jako mało ważne, (d) wieloznacznych celem utrudnienia ich odbioru

¹⁵ M. Świerczek, „System matrioszek”, czyli dezinformacja doskonała. Wstęp do zagadnienia, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, t. 10, nr 19, s. 213–214.

¹⁶ J. Tomczak, T. Sadowski, *Treści dezinformacyjne rozpowszechniane w portalach społecznościowych*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2019, nr 3, s. 6.

¹⁷ P. Kmieciak, *Bezpieczeństwo informacyjne Rzeczypospolitej w dobie „Fake News” – przykłady wykorzystania mediów cyfrowych w szerzeniu dezinformacji*, „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia” 2019, nr 11/12, s. 83–84.

¹⁸ M. Wrzosek, *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, t. 87, nr 2, s. 19.

¹⁹ B. Łódzki, „Fake news” – dezinformacja w mediach internetowych i formy jej zwalczania w przestrzeni międzynarodowej, „Polityka i Społeczeństwo” 2017, t. 15, nr 4, s. 27.

oraz (e) nadmiarowych dzięki czemu dochodzi u odbiorcy do chaosu informacyjnego²⁰.

Dla lepszego zobrazowania złożoności zagadnienia dezinformacji warto również zaprezentować jej typy. C. Wardle wyróżnia ich aż siedem i są nimi: *satyra* lub *parodia*; *treści wprowadzające w błąd*; *treści podszyte*; *sfabrykowana treść*; *falszywe połączenia*; *falszywy kontekst* oraz *zmanipulowana treść*²¹.

Tego rodzaju przejawy manipulacji informacją, czy wręcz dezinformacji są niejednokrotnie trudne do zweryfikowania. Spowodowane jest to chociażby ogromem docierających zewsząd informacji, jak również zaangażowaniem niewyobrażalnych środków finansowych instytucji, którym zależy na wprowadzeniu odbiorców w błąd, niemniej jednak obywatele nie są skazani na ten proceder. Mogą, a nawet powinni, próbować z tym walczyć.

Walka z dezinformacją

Problem dezinformacji i potrzebę walki z nią dostrzega już chyba każdy. Z tego też powodu zarówno na świecie, jak i w Europie coraz więcej instytucji włącza się do batalii o wiarygodność informacji dostępnej zarówno w Internecie, jak również w mediach.

Jedną z kluczowych inicjatyw, które bezpośrednio dotyczą Polskę, są działania Komisji Europejskiej obejmujące nakłanianie największych firm branży IT do podejmowania walki z dezinformacją. Zaowocowało to wydaniem czterech dokumentów, z czego najważniejszymi, zdaniem autora, są Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji²² oraz Plan Działania Przeciwko Dezinformacji²³. Dzięki tym dokumentom największe firmy, tj. Google, Facebook, Twitter i inne, zostały zobowiązane do podejmowania działań zmierzających do przeciwdziałania dezinformacji. Zgodnie z raportem Komisji Europejskiej z dnia 29 października 2019 roku widać, że podjęte przez sygnatariuszy działania przynoszą pierwsze efekty. Przykładowo Facebook usunął już ponad 2 miliardy fałszywych kont, które wykorzystywane były do dezinformacji²⁴.

²⁰ S. Juszczak, *Człowiek w świecie elektronicznych mediów – szanse i zagrożenia (o problemach tworzącego się społeczeństwa informacyjnego)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 66.

²¹ C. Wardle, *Fake news. It's complicated*, <https://firstdraftnews.org:443/latest/fake-news-complicated/> (dostęp: 6.04.2021 r.).

²² Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji, https://ec.europa.eu/news-room/dae/document.cfm?doc_id=59120 (dostęp: 7.04.2021 r.).

²³ Plan Działania Przeciwko Dezinformacji, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf (dostęp: 7.04.2021 r.).

²⁴ R. Babraj, *Dezinformacja w dobie cyfrowej rewolucji...*

– Zdaniem unijnych ekspertów, aby skutecznie podejmować działania zmierzające do wyeliminowania dezinformacji, wszystkim powinny przyświecać następujące cele i zasady:

– „po pierwsze – poprawa przejrzystości, jeśli chodzi o pochodzenie, sposoby tworzenia, finansowania, rozpowszechniania i ukierunkowywania informacji (...),

– po drugie – promowanie różnorodności informacji w celu umożliwienia obywatelom podejmowania świadomych decyzji opartych na krytycznym myśleniu (...),

– po trzecie – wspieranie wiarygodności informacji poprzez wskazywanie, czy można im ufać (...),

– po czwarte – opracowanie rozwiązań integracyjnych”²⁵.

W walkę z dezinformacją włączyły się również redakcje i wydawcy mediów oraz organizacje pozarządowe. Z tego też względu *Poynter Institute* zainicjowało *International Fact-Checking Day*, który przypada 2 kwietnia. Celem tej inicjatywy jest dotarcie do jak największej liczby odbiorców z ideą weryfikacji informacji pod kątem ich prawdziwości oraz promowanie krytycznego myślenia i świadomego odbioru informacji²⁶.

Kluczowa dla osiągnięcia zakładanych celów walki z dezinformacją w przyszłości wydaje się odpowiednia edukacja młodego pokolenia w teraźniejszości. Staje się ona „obowiązkowym zadaniem stawianym nie tylko przed rodzicami, ale także szkołami i państwem”²⁷. Dlatego też należy wyznaczyć takie ramy dla procesu edukacji, którego nadrzędnym celem będzie „ukształtowanie w każdym z uczniów swoistego mechanizmu obronnego przed dezinformacją. Zasadniczy trzon tego procesu powinny stanowić wiedza, wartości i doświadczenie umożliwiające korzystanie z zasobów informacyjnych współczesnego świata w sposób mądry i odpowiedzialny”²⁸. K. Borawska-Kalbarczyk uważa również, że uczniowie powinni mieć wykształcone odpowiednie komponenty kompetencji informacyjnych, wśród których wymienia między innymi umiejętność poszukiwania, wyboru źródeł i oceny wiarygodności oraz selekcji informacji, ale też umiejętność twórczego wykorzystania zdobytych informacji²⁹.

²⁵ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Zwalczanie dezinformacji w internecie: podejście europejskie, 2018 r.

²⁶ P. Henzler, *Jak radzić sobie z fake newsami?*, https://mydigitallife.pl/pokaz-wpis/6/jak_radzic_sobie_z_fake_newsami? (dostęp: 8.04.2021 r.).

²⁷ B. Łódzki, „Fake news” – dezinformacja..., s. 28.

²⁸ K. Borawska-Kalbarczyk, *W cyfrowym świecie (dez)informacji...*, s. 12–13.

²⁹ K. Borawska-Kalbarczyk, *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015.

Ciekawym narzędziem wspomagającym weryfikację informacji jest tytułowy test CRAAP. Narzędzie to opracowane zostało przez S. Blakeslee oraz jej zespół bibliotekarzy z California State University³⁰. CRAAP służy do łatwej, obiektywnej oceny wiarygodności źródeł z różnych dyscyplin akademickich. Nazwa testu jest akronimem oznaczającym *Currency* (aktualność), *Relevance* (trafność), *Authority* (autorstwo/źródło), *Accuracy* (argumentacja/rzetelność) oraz *Purpose* (cel)³¹.

J.A. Fielding analizując zastosowanie testu CRAAP zwraca uwagę, że zachęca on użytkowników do przeprowadzenia dogłębnej analizy strony internetowej w celu określenia jej wiarygodności. Można to zrobić między innymi analizując zakładkę „O nas” szukając w niej informacji o autorach strony/artkułów. Dodatkowo ocenić należy datę ostatniej aktualizacji strony oraz to czy działają linki, jak również rodzaj strony (komercyjna, non-profit, czy edukacyjna)³².

W celu oceny informacji stosując test CRAAP należy odpowiedzieć na kilka kluczowych pytań w ramach każdego komponentu. Analizując aktualność informacji (*Currency*) należy odpowiedzieć np. na pytania: Kiedy informacja została opublikowana? Czy była ona poprawiana/aktualizowana? W przypadku trafności (*Relevance*) należy zastanowić się: Czy informacje odnoszą się do Twojego tematu lub odpowiadają na postawione pytanie? Czy informacja jest na odpowiednim poziomie? Czy zapoznałeś się z różnymi źródłami, zanim zdecydowałeś, z którego będziesz korzystać? W odniesieniu do źródła informacji (*Authority*) należy zwrócić między innymi uwagę na to: Kto jest autorem/wydawcą/sponsorem? Jakie są dane uwierzytelniające autora? Jakie są kwalifikacje autora do pisania na ten temat i czy można je zweryfikować? Rzetelność (*Accuracy*) ocenić można np. na podstawie pytań: Skąd pochodzą informacje? Czy poparte są dowodami? Czy można je zweryfikować w innym źródle? Czy język i ton wypowiedzi są stroniczne? I na końcu powód powstania informacji, czyli jej cel (*Purpose*): Czy informacja jest faktem, opinią, czy propagandą? Kto zyska na informacji? Czy punkt widzenia prezentowany w informacji jest obiektywny i bezstronny?³³

W 2017 roku psycholog J. Świerszcz na swoim profilu na Facebooku opublikował propozycję polskiej wersji testu CRAAP, która nazwana została w dość zabawny sposób – KUPAA. Zachęca on, aby w pierwszej kolejności zweryfikować aktualność znalezionej informacji (*Kiedy*). Dzięki temu stwierdzić moż-

³⁰ S. Blakeslee, *The CRAAP Test*, „LOEX Quarterly” 2004, t. 31, nr 3.

³¹ *CRAAP test* [w:] *Wikipedia*, 2021.

³² J.A. Fielding, *Rethinking CRAAP: Getting students thinking like fact-checkers in evaluating web sources*, „College & Research Libraries News” 2019, t. 80, nr 11, s. 620.

³³ *Research Guides: How to Evaluate Information Sources: CRAAP Test*, <https://researchguides.njit.edu/evaluate/CRAAP> (dostęp: 8.04.2021 r.).

na, czy to co znaleźliśmy jest aktualne/nowe, czy też jest przestarzałą informacją. W dalszej kolejności należy stwierdzić, na ile znaleziona informacja jest nam przydatna (*Użyteczność*). Niezbędne jest to chociażby z powodu tego, iż nie zawsze treść odpowiada tytułowi informacji (dzieje się tak nieraz w przypadku artykułów znalezionych w Internecie). Kolejnym krokiem jest analiza treści informacji pod kątem tego, czy nie kryje się pod nią perswazja (*Po co*). Rzetelność znalezionej informacji, a zarazem jej weryfikowalność (*Argumenty*) jest kolejnym elementem, który należy sprawdzić. Jest to o tyle ważne, że informacja, której nie można zweryfikować może być „spreparowana” celem wprowadzenia odbiorcy w błąd. Sprawdzenie *Autorstwa* jest równie ważne jak poprzednie elementy. Dzięki temu dowiemy się, czy informacja podana jest przez wiarygodną i kompetentną osobę.

Zarówno polska wersja testu CRAAP, jak i oryginał pozwala pobudzić krytyczne myślenie u odbiorców i stwierdzić, czy mamy do czynienia z rzetelną informacją, czy jest ona po prostu „kupą”.

Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, że rzetelna informacja jest przyszłością sprawnie funkcjonującego społeczeństwa informacyjnego. Jednakże należy mieć świadomość, iż równocześnie natrafić możemy na dezinformację, które w najlepszym przypadku wprowadzić nas mogą w błąd.

Dzięki nowoczesnym narzędziom cyfrowym obywatele otrzymują różne „sposoby operowania właśnie informacją i dzięki temu pozyskiwania nowej wiedzy. Niestety, jak wszystko, tak i samo społeczeństwo informacyjne niesie za sobą różne zagrożenia”³⁴. Podobnego zdania jest M. Wrzosek, który uważa, iż „w zasadzie nie budzi wątpliwości teza, że w natłoku wiadomości odbiorca nie jest w stanie odróżnić informacji prawdziwej od fałszywej, przez co staje się ofiarą organizatorów współcześnie przygotowanej i prowadzonej dezinformacji”³⁵. Dlatego też „nie powinniśmy być bezkrytycznymi odbiorcami komunikatów docierających do nas za pośrednictwem mass mediów”³⁶.

Słuszne zatem wydaje się odpowiednie kształcenie przyszłych pokoleń tak, aby zminimalizować ryzyko zagubienia się ich zarówno w świecie dezinformacji, jak i manipulacji informacją, fake news, mowy nienawiści i innych tego typu

³⁴ W.M. Czerski, *Manipulacja informacją jednym z kluczowych problemów współczesnego świata mediów*, „Dydaktyka Informatyki”, 2019, t. 14, s. 63–64.

³⁵ M. Wrzosek, *Dezinformacja...*, s. 20.

³⁶ H. Batorowska, *Indywidualne zarządzanie informacją zabezpieczeniem przed manipulacją w środowisku płynnej inwigilacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, t. 9, nr 1, s. 136.

zagrożeń. Pomocne w tym przedsięwzięciu mogą być założenia testu CRAAP, przy czym należy mieć na uwadze, że za jakiś czas mogą one być niewystarczające. Instytucje i organy zajmujące się dezinformacją opracowują co rusz to nowe sposoby wprowadzania odbiorców w błąd. Mimo tego CRAAP może być podstawą do przyszłych sposobów walki z dezinformacją.

Bibliografia

- Babik W., *O manipulowaniu informacją w prywatnej i publicznej przestrzeni informacyjnej* [w:] *Człowiek, media, edukacja*, red. E. Musiał, I. Pulak, Katedra Technologii i Mediów Edukacyjnych. Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków 2011.
- Batorowska H., *Indywidualne zarządzanie informacją zabezpieczeniem przed manipulacją w środowisku płynnej inwigilacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, t. 9, nr 1.
- Blakeslee S., *The CRAAP Test*, „LOEX Quarterly” 2004, t. 31, nr 3.
- Borawska-Kalbarczyk K., *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015.
- Borawska-Kalbarczyk K., *W cyfrowym świecie (dez)informacji – od manipulacji do wiedzy i mądrości*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, t. 592(7).
- CRAAP test* [w:] *Wikipedia*, 2021.
- Czerski W.M., *Manipulacja informacją jednym z kluczowych problemów współczesnego świata mediów*, „Dydaktyka Informatyki” 2019, t. 14.
- Dezinformacja* [w:] *Wikipedia, wolna encyklopedia*, 2021.
- Ślonek J., *Manipulacja informacją*, red. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Fielding J.A., *Rethinking CRAAP: Getting students thinking like fact-checkers in evaluating web sources*, „College & Research Libraries News” 2019, t. 80, nr 11.
- Juszczyk S., *Człowiek w świecie elektronicznych mediów – szanse i zagrożenia (o problemach tworzącego się społeczeństwa informacyjnego)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- Kacała T., *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, t. 24, nr 2.
- Kęsy M., *Zjawiska chaosu informacyjnego i manipulacji w ujęciu praktyk czytelnich współczesnego społeczeństwa*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, t. 9, nr 2.
- Kmieć P., *Bezpieczeństwo informacyjne Rzeczypospolitej w dobie „Fake News” – przykłady wykorzystania mediów cyfrowych w szerzeniu dezinformacji*, „Bezpieczeństwo. Obronność. Socjologia” 2019, nr 11/12.
- Korotus P., Kocimska-Zych A., *Fake News – postrzeganie wiarygodności informacji w internecie* [w:] *Informacja w przestrzeni publicznej*, red. D. Litwin-Lewandowska Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2018.
- Łódzki B., *„Fake news” – dezinformacja w mediach internetowych i formy jej zwalczania w przestrzeni międzynarodowej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2017, t. 15, nr 4.
- Świerczek M., *„System matryszek”, czyli dezinformacja doskonała. Wstęp do zagadnienia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2018, t. 10, nr 19.
- Tomczak J., Sadowski T., *Treści dezinformacyjne rozpowszechniane w portalach społecznościowych*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2019, nr 3.
- Volkoff V., *Dezinformacja oręż wojny*, Delikon, Warszawa 1991.

Wala Ł., *Dezinformacja społeczeństwa realizowana przez media internetowe a jej społeczna akceptacja*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym” 2015, t. 18, nr 1.
Wrzosek M., *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, t. 87, nr 2.

Netografia

Basaj K., *Dezinformacja – czyli sztuka manipulacji*, <https://www.cybsecurity.org/pl/dezinformacja-czyli-sztuka-manipulacji/>
Henzler P., *Jak radzić sobie z fake newsami?*, https://mydigitallife.pl/pokaz-wpis/6/jak_radzic_sobie_z_fake_newsami?
Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji, https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59120
Kopciuch A., *Deepfake jako nowa broń w walce informacyjnej*, <https://www.cybsecurity.org/pl/deepfake-jako-nowa-bron-w-walce-informacyjnej/>
Plan Działania Przeciwko Dezinformacji, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf
Wardle C., *Fake news. It's complicated*, <https://firstdraftnews.org:443/latest/fake-news-complicated/>
Według badań NASK połowa Polaków styka się z dezinformacją w sieci, https://polskieradio24.pl/art1222_2305411
<https://www.facebook.com/psycholog.warszawa/photos/zbli%C5%BCa-si%C4%99-sezon-og%C3%B3rki-w-szklarniach-dojrzej%C4%85-og%C3%B3rki-a-w-mediach-pojawi%C4%85-si%C4%99-/1577802392252958/>